

Література:

1. Батюк І. Сільськогосподарська кооперація на Україні. Харків. 1925. С. 96.; ЦДАВО України. Ф. 206. Оп. 1. Спр. 213. Арк. 1.
2. 25 років будівництва сільськогосподарської і кредитної кооперації до 25-річного ювілею життя і діяльності Бердянського сільського кредитного союзу 1902-1907 рр. Харків. 1927. С. 30.
3. Отчет об оказании земской агрономической помощи населению Ананьевского уезда за 1913 г. Ананьев. 1915. – С. 109.
4. Держархів АР Крим. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 107.
5. Отчет о деятельности Херсонской уездной земской управы по агрономическому отделению за 1913 г. Херсон. 1914. – С. 21–22.

Аграрні перетворення на Дніпропетровщині у пожовтневий період (1917–1928 рр.): соціально-економічні наслідки**Романець Наталя Радомирівна***доктор історичних наук, доцент**професор кафедри історії України та правознавства
Криворізького державного педагогічного університету*

Аграрні перетворення більшовиків у пожовтневий період зумовили значні зміни в структурі землеволодіння Дніпропетровщини. Внаслідок конфіскації землі у поміщиків та інших нетрудових власників у Дніпропетровському окрузі безземельне і малоземельне селянство отримало 995 тис. дес. землі. У Криворізькому окрузі шляхом розподілу земельного фонду колишніх нетрудових господарств селянству відійшло 36,3 % усіх придатних для землеробства площ. Та слід враховувати, що ліквідація поміщицького землеволодіння за умов аграрного перенаселення не вирішила проблеми селянського малоземелля. Якщо у 1917 р. на одне селянське господарство Катеринославщини припадало 5,60 дес. землі, то у 1925 р. – 5,92 дес. При цьому землезабезпеченість на одного їдока також зросла несуттєво з 0,86 до 1,18 дес.

Важливим наслідком аграрних перетворень більшовиків стала зміна соціальної структури сільського населення. Якщо у дожовтневий період найчисленнішою соціальною групою в українському селі була біднота, що складала 58% сільського населення, то за роки непу бідняцько-батьрацька верства зменшилася до 30,7%. У Дніпропетровському окрузі, де диференціація селянських господарств була сильнішою, ніж по республіці, у 1927 р. налічувалося 42,7% бідняцьких господарств. Але в 1928 р. їх кількість зменшилася до 38,4%.

Проте слід враховувати, що наведена статистика має узагальнюючий характер і не відтворює реальної ситуації в окремих регіонах Дніпропетровщини. Так, у Близнюківському районі в 1929 р. до бідняцьких належав лише 321 двір, або 3,2% від загальної кількості господарств. Нижче середніх по республіці були показники і в Криворізькому окрузі – 10%. Це свідчить про те, що за загальної тенденції осереднювання незаможницьких верств села темпи його в окремих районах різнилися. Найшвидше даний процес відбувався в місцевостях, де були поширені такі відносно прогресивні форми землекористування, як дільнічно-черезсмужна, хутірська і відрубна.

Характеризуючи наслідки аграрних перетворень більшовиків після їх приходу до влади, слід звернути увагу на зменшення товарності сільського господарства. В Україні порівняно з 1909–1913 рр. у 1923–1929 рр. вона скоротилася на 54%. Пояснюється це тим, що до 1917 р. 60 % товарного хліба України давали поміщицькі та куркульські господарства і лише 40% – дрібні селянські, та й то, «вимушено, відриваючи від

власного споживання». Як зазначає дослідник О. Михайлюк, «аграрна революція» перетворила країну на море дрібних сімейних господарств, котрі, в кращому разі, були здатні забезпечити лише потреби своєї сім'ї з дуже незначними надлишками для реалізації на ринку».

На товарність сільського господарства впливали й форми землекористування, які подеколи були просто архаїчними. Так, на Дніпропетровщині на відміну від більшості округів України в 1920-ті рр. переважала обшинна форма землекористування. На 1 січня 1929 р. у Дніпропетровському окрузі на неї припадало 70,2% від загальної площі селянських угідь. За такої форми землекористування за кожним обшинником визнавалося право на рівну частку землі в угіддях громади. Для зрівнювання ж земельних наділів у громадах здійснювали переділи землі.

Іншою формою селянського землекористування була дільнично-черезсмужна, в рамках якої на Дніпропетровщині оброблялося 23,1 % селянських земель від загальної площі. Відмінність дільнично-черезсмужної форми від обшинної полягала в тому, що заборонялося проводити переділи землі. І хоча ця форма селянського землекористування була більш прогресивною, вона зберігала ті ж недоліки, що й обшинна: багатосмужність, дрібносмужність, черезполосицю тощо.

Селянство, яке дедалі виразніше усвідомлювало безперспективність старих форм землекористування, намагалось поліпшити своє становище шляхом виходу на хутори і відруби. Але, як вказує В. Калініченко, «хутір і відруб мали господарську перевагу над іншими індивідуальними формами, якщо мали достатню площу, яка становила для Степу не менше 12 дес. Оскільки наділи переважної більшості селянських господарств в УРСР у 20-х роках були меншими, то з економічної точки зору хутори і відруби були їм невідгідні. Тому масового переходу селян України на хутори і відруби не відбувалося». У 1929 р. у Дніпропетровському окрузі відруби займали всього 2,5 %, а хутори – 0,3 % земельних площ. На товарність сільського господарства Дніпропетровщини негативно впливав і процес розподілу селянських господарств, внаслідок чого в окрузі лише за період із 1926 до 1928 р. утворилося 24 728 нових селянських дворів. Разом з подрібненням господарств зменшувалася забезпеченість селян землею, робочою і продуктивною худобою, падала врожайність. Якщо в 1924 р. на одного їдока в окрузі припадало 1,36 дес. землі, то в 1928 р. – 1,27 дес. Намагаючись уповільнити цей процес Дніпропетровський окрвиконком 26 листопада 1929 р. ухвалив рішення, яким встановив норми неподільності дворів для окремих районів округу.

У післяреволюційний період зменшилася й врожайність зернових культур. В одноосібних селянських господарствах округу протягом 1924–1928 рр. середня врожайність озимої пшениці становила 41 пуд. з дес. (в 1910 – 1914 рр. – 47,4 пуд.), ярої пшениці – 32,3 пуд. (39,5 пуд.), ячменю – 36,3 пуд. (50,4 пуд.). Низьким був і рівень забезпеченості селянських господарств робочою худобою. У 1928 р. частка так званих «безхудобних» господарств в окрузі складала 35,4%.

Таким чином, загальним наслідком аграрних перетворень 1917–1928 рр. на Дніпропетровщині стало зменшення товарності сільського господарства, його натуралізація, а також процес осереднячування та нівелювання селянських господарств, що стало наслідком ліквідації так званого нетрудового землеволодіння, зрівняльного розподілу землі між селянами та більшовицької політики, спрямованої на «обмеження експлуататорських тенденцій куркульства».